

VEIKLOS MOTYVAI KAIP PAGEIDAUJAMAS REZULTATAS

A. VASILIAUSKAS

Norime iškelti sisteminio sąmoningos veiklos motyvų aprašymo klausimą ir pateikti kai kurias metodines šio aprašymo prielaidas. Sisteminiu laikome tokį motyvų aprašymą, kuris gali būti paremtas viena pagrindine, visų sąmoningos veiklos motyvų esmę atspindinčia sąvoka. Todėl glaustai apibūdinsime, ką dabartinė psichologija laiko veiklos motyvais, ir hipotetiškai iškelsime tuos šio dalyko ypatumus, kurie, mūsų manymu, kruopščiai juos išanalizavus, gali suteikti motyvų aprašymui sisteminį, o tuo pačiu ir labiau apibrėžtą, teoriškai bei praktiškai patogesnį pobūdį.

Nemėgindami šiame straipsnyje aiškiau nusakyti sąmoningos ir nesąmoningos veiklos ribų, pažymėsime, kad sąmoninga veikla reikėtų laikyti jau tokį atvejį, kai žmogus žino, ką jis tuo metu daro, kai jis suvokia savo veiksmų objektą ir savo valia reguliuoja veiksmus. Negalima teigti, kad tokiu atveju žmogus visada gerai žino ar yra įsisąmoninęs, kodėl jis tai daro arba kokio tikslo tuo siekia. Tačiau reikėtų daryti prielaidą, kad bent neaiškia tikslo dingstį, kurios pradmenys visada daugiau ar mažiau glūdi pasąmonėje, žmogus turi visuomet, kai jis suvokia savo veiksmų objektą ir pačius veiksmus. Darant tokią prielaidą, kol kas sunku nustatyti kokį nors jos santykį su Froido teorija, teigiančia, kad įsisąmonintas tikslas yra tik priedanga, konfliktiškai maskuojanti tikrąjį veiklos tikslą, kuris slypi pasąmonėje, taigi nėra įsisąmonintas. Froido teorija, galimas daiktas, iš dalies pritaikytina patologijos reiškinių aiškinimui. Analizuojant normalius reiškinius, į ją būtų galima neatsižvelgti. Toks nusistatymas, tiesa, anaiptol nereiškia, kad motyvų nagrinėjimas neturi psichanalizei analogiško uždavinio — padėti žmogui įsisąmoninti savo veiklos individualius tikslus — ir kad jų įsisąmoninimas nėra viena iš būtinų auklėjimo, saviauklos sąlygų.

Veiklos, arba — dar plačiau — elgesio, motyvų sąvokai psichologijoje stengiamasi suteikti veiklos ištakų ar šaltinių nušviečiamosios pozicijos vaidmenį. Todėl ši sąvoka gali būti laikoma kai kurių asmenybės psichologijos sąvokų ašimi. Veiklos motyvų sąvoka yra plati. Ji apima visą nervų sistemos reguliuojamą fiziologinę, arba gyvybinę, organizmo veiklą, nuo kurios dėsnių priklauso psichinė ir išorinė individo veikla, t. y. ta veikla, kurios tiesiogines ištakas ar priežastis motyvų sąvoka turi parodyti. Tačiau psichinė ir jos reguliuojama išorinė individo veikla priklauso ne tik nuo fiziologinės veiklos, bet ne mažiau ir nuo aplinkos poveikio individui. Todėl motyvų sąvoka liečia ir šį poveikį. Kartais, ypač nespecialioje literatūroje, motyvų sąvoką linkstama suprastinti, „objektyvinti“, sutapatinant ją su išorinio poveikio (stimulo) sąvoka. Dėl to atsiranda

painiava. Motyvų sąvoka išorinį poveikį gali apimti ta prasme ir tiek, kiek ji galima laikyti biologinės medžiagų apykaitos sąlygomis, nuo kurių priklauso gyvybinė organizmo veikla, taip pat psichiniu išorinio dirgiklio atspindžiu, kurio subjektyvus turinys tam tikru momentu, atrodo, lemiamai priklauso nuo esamos fiziologinės organizmo bei nervų sistemos parengties ir aperepcijos.

Šiuolaikinėse motyvavimo teorijose eksperimentiniu pagrindu išskiriamu du svarbiausi veiklos motyvais laikomo fenomeno komponentai: dinamogeninis, arba aktyvinamasis, ir direktyvinis, arba nukreipiamasis¹. Laikoma, kad dinamogeninį motyvavimo komponentą sudaro, bendrai paėmus, gyvybinė organizmo veikla, kurią tiesiogiai reguliuoja požievis. Ši veikla atsispindi nervų sistemoje kaip difuzinė nervų energija, akumuliuojama retikulinėje formacijoje ir vidurinėse smegenyse. Direktyvinį motyvavimo komponentą sudaro refleksinė žievės veikla, kurią savo ruožtu suaktyvina minėtoji difuzinė požievio energija. Taigi į direktyvinį komponentą įeina įgytos patirties asociacijos bei nuo jų priklausęs išorinio dirgiklio (stimulo) atspindys tam tikru momentu.

Laikant šiuos komponentus metodinėmis priemonėmis motyvavimo ypatumams aprašyti, galima pažymėti, kad dinamogeninis komponentas yra terminas kiekybiniam motyvo jėgos ypatumams apibendrinti. Taip pat prie šio komponento reikėtų priskirti ir kokybinį ypatumą — emocijų motyvuojančio pergyvenimo toną, kaip fiziologinių pakitimų atspindį. Direktyvinis komponentas yra terminas, apibendrinantis tuos ypatumus, kurie sudaro veiklą motyvuojančio objekto turinį. Šitai sakyti galima su sąlyga, kad veiklą motyvuojuos pergyvenimas sukelia kryptingus veiksmus, kuriais siekiama daugiau ar mažiau subjektui aiškaus tikslo.

Apie dinamogeninio motyvavimo ypatumus galima spręsti iš tokių objektyvių kiekybinių rodiklių, kaip vegetatyvinės reakcijos, biosrovės, todėl šiuos ypatumus galima ir aprašyti tų rodiklių terminais. Apie direktyvinius ypatumus, be to, apie motyvuojančio pergyvenimo toną, spręsti galima tik kaip apie subjektyvų psichinio atspindžio turinį, kurio rodikliai yra individų veikiantys stimulai, taip pat individo veiksmų ir žodžių reikšmės apibrėžtumas.

Čia susiduriame su žymiu metodologiniu sunkumu, kurį galima apibūdinti taip. Stebėtojas, norėdamas pasakyti, ką pergyvena kitas žmogus, apie tai sprendžia iš stebimo žmogaus veiksmų ir iš jo kalbos faktų. Grubiai tariant, stebėtojas „perkelią“ į stebimąjį subjektą savąsias žodžių reikšmes ir savąją kito žmogaus veiksmų suvokimo prasmę. Arba, kitaip sakant, stebėtojas savo sąmonės faktus transformuoja į stebimojo subjekto sąmonės faktus. Toks faktų transformavimas stokoja moksliniam tyrimui būtino objektyvumo ir, kaip metodologinis principas, gali būti atmetamas. Tačiau, taip pasielgę, atsiduriame keblioje padėtyje: ignoruojame psichikos vaidmenį ir negalime išspręsti su juo susijusių problemų. Todėl su tam tikro neapibrėžtumo išlyga tenka eiti ir šiuo „neobjektyviųjų“ keliu. Žmonių bendravimo praktika rodo, kad, perkeldami savąsias ženklų reikšmes, arba transformuodami savo sąmonės faktus, žmonės sugeba vieni kitus suprasti. Jeigu negalime paneigti fakto, kad žodinė ar kitokių ženklų informacija įgalina žmones tarpusavyje suderinti savo veiksmus, tai, matyt, nenuoseklu neigti, kad žmonės tokiu būdu gali daugiau ar mažiau adekvačiai spręsti apie vieni kitų pergyvenimus. Tačiau kyla klausimas (tai vienas iš svarbesnių dabartinės logikos, taip pat ir psichologijos klausimų), kaip pademonstruoti ženklų reikšmių perkėlimo procesą, kad būtų aiškus tokio perkėlimo nuoseklumas bei klaidos. Kiek šis klausimas liečia veiklos motyvų aprašymą, nustatant motyvus pagal

¹ K. M a d s e n, Theories of motivation, Copenhagen, 1959, p. 267.

išorinius faktus, jis diktuoja šiam aprašymui, mūsų manymu, visų pirma tokius reikalavimus. Reikia, remiantis padaryta prielaida, griežčiau apibrėžti motyvo sąvoką, aprašyti motyvo ir asmenybės santykį, teoriškai apibendrinti galimus sąmoningos veiklos motyvų atvejus ir nustatyti išorinio elgesio rodiklius (jais gali būti, pavyzdžiui, emocinės išraiškos) — tų atvejų atitikmenis. Visa tai būtų tam tikrais modeliais ar etalonais veiklos faktams loginės analizės keliu matuoti. Pats faktų matavimas parodytų modelių tinkamumą bei trūkumus ir įgalintų juos patobulinti. Tada praktinis motyvų nustatymo ir aprašymo procesas įgautų rėmus, kurių ribose būtų operuojama apibrėžtomis teorinėmis sąvokomis. Tai turėtų šį procesą padaryti prieinamesnį loginiam patikrinimui.

Visa ši problema kyla todėl, kad objektyvių kiekybinių rodiklių apriboti dinamogeninių motyvacijos ypatumų šiuolaikiniai tyrimai, kokie svarbūs jie bebūtų, negali duoti išsamesnio motyvų vaizdo. Tokie tyrimai yra ypač nepakankami asmenybės veiklos motyvams paaiškinti, o to reikalauja neatidėliotini mokymo, auklėjimo ir saviuoklos uždaviniai. Todėl atsiranda gyvas reikalas ieškoti būdų asmenybės veiklos motyvų turiniui, individualiems šių motyvų sistemos ypatumams (asmenybės kryptčiai) atskleisti ir aprašyti. Nepaisant to, kas šioje srityje tarybinių psichologų jau padaryta (su užsienio metodais autoriui dar neteko plačiau susipažinti), mūsų manymu, šio klausimo negalima tinkamai išspręsti, pirma teoriškai nesusisteminius daugelio asmenybės kryptčiai aprašyti vartojamų sąvokų, kaip antai: „poreikiai“, „interesai“, „idealai“, „jausmai“. Kelios lygiagrečiai vartojamos aiškinamosios sąvokos tik apsunkina praktiškai tirti ir aprašyti asmenybės kryptį, nes nei eksperimentai, nei poelgių stebėjimo faktai nepateikia aiškių duomenų, iš kurių būtų galima spręsti, kur baigiasi interesai, o prasideda puoselėjami idealai bei motyvuojantys jausmai. Antra vertus, taip pat nėra aišku, kada motyvas pasireiškia kaip poreikis, o kada kaip interesas, idealas ar jausmas. Todėl šių sąvokų eilę reikia prastinti, tai yra sudaryti vieną sąvoką, kuria būtų galima išreikšti visa tai, kas vienu ar kitu atveju išreiškiamą keliomis minėtosiomis sąvokomis.

* * *

Vieningą, patogų požiūrį į motyvus galima susidaryti, laikantis prielaidos, kad sąmoningos veiklos motyvai yra tai, *ko žmogus pageidauja (nori, trokšta), kas jį traukia. Tiesioginis sąmoningos veiklos motyvas yra tam tikras pageidaujamas dalykas, pageidaujamas veiklos rezultatas, sudarantis individualų veiklos tikslą. Nepageidaujami dalykai veiklos motyvais tiesiogiai būti negali. Jie tik sąlygoja pageidaujamų rezultatų siekimą.*

Nesiimdami dedukcijos keliu įrodinėti šio požiūrio racionalumo, paminėsime, kad tokios pažiūros į žmogaus veiklos šaltinį pradžią randame klasikinėje graikų filosofijoje — Demokrito, Epikuro mokymuose. Vėliau, jau naujaisiais amžiais, ši prielaida buvo iškelta Hobso, Spinozos, Hartlio ir kitų filosofų bei psichologų. Maždaug tokio požiūrio į motyvavimą laikosi žinomas šiuolaikinis amerikiečių psichologas, asmenybės veiklos motyvų tyrinėtojas Etkinsonas ir kiti autoriai².

Tarybiniai psichologai, nagrinėjantys motyvų klausimą (A. Leontjevas, A. Kovaliovas, N. Dobryninas, L. Božovič, M. Neimark), šį požiūrį paliečia, bet tiksliau jo nesuformuluoja. Tai matyti, pavyzdžiui, ir iš A. Leontjevo duoto motyvų apibrėžimo: motyvas esąs objektas, atitinkąs subjekto poreikius ir, tam tikra forma subjekto atspindimas, tvarkąs

² J. W. Atkinson, A conception of achievement motivation and anxiety, „Annual Review of Psychology“, vol. 13, California, 1960, p. 250.

jo veiklą. A. Leontjevas pabrėžia, kad motyvus galima aprašyti tik objektų terminais, t. y. nurodant daiktą bei veiksmą, kurių sąvoka parodo, kokį poreikį jie gali patenkinti³.

Analizuodami šį apibrėžimą minėtuju požiūriu, pamėginsime bendrais bruožais pavaizduoti kelią, leidžiantį sudaryti sąvoką, kurią būtų galima vartoti kaip patogų instrumentą asmenybės veiklos motyvams, kryptčiai aprašyti. Taip pat paliesime esamų sąvokų santykį su šia sąvoka.

Individo, asmenybės poreikius atitinkąs objektas (arba, kitais žodžiais, objektas, kurio dėka individas gali patenkinti savo poreikius) yra toks, kad jo atžvilgiu individas pergyvena *potraukį, pageidavimą*. Tai individo pageidaujamas objektas. Jeigu individas nepergyventų objekto atžvilgiu potraukio, jis nežinotų, kad objektas atitinka jo poreikius, ir negalėtų savo poreikių patenkinti. Paprasčiausiu atveju žmogus (ar gyvūnas), stokodamas vandens, negalėtų jo ieškoti ir atsigerti, nes neįstotų troškulio, t. y. noro atsigerti vandens. Potraukis ar noras tam tikro objekto atžvilgiu yra vienintelis betarpiškas signalas subjektui, kad objektas atitinka poreikius. Šis signalas yra susiformavęs psichologinis motyvas, kuris reguliuoja individo veiklą. Todėl, mūsų manymu, subjektyvią motyvuojančio pergyvenimo kokybę reikia laikyti esminiu motyvo, kaip psichinio atspindžio, sąvokos požymiu. Tas požymis turėtų atsispindėti ir sąvokos apibrėžime.

Be to, kalbant apie asmenybės veiklos motyvus, reikėtų labiau sukonkretinti dalyką, kuris, A. Leontjevo apibrėžimu, laikomas *genus proximum* ir vadinamas „objektu“. Tai, ko žmogus gali pageidauti kaip poreikius atitinkančio dalyko ar objekto, dažnai neegzistuoja tikrovėje išbaigtu pavidalu, taigi betarpiškai tai nėra suvokiama. Daugeliu atvejų tai, ko žmogus pageidauja, tėra tam tikri daiktų santykiai ar savybės, kurias jis stengiasi veiksmams iš tam tikrų objektų ar iš paties savęs išgauti. Todėl bene tikslingiau būtų asmenybės veiklos motyvą apibrėžti ne „objektu“, o „veiklos rezultatu“ arba „tikslu“. Turint visa tai galvoje, apibrėžimas skambėtų maždaug taip: *veiklos motyvas yra veiklos rezultatas (tikslas), kurio žmogus pageidauja*.

Šitaip apibrėžiant motyvą, gali kilti klausimas: ar veiklą motyvuoja tik pageidavimas, potraukis? O kaip su atostūmiu, pavyzdžiui, skausmu, baime? A. Leontjevas sako, kad motyvas yra poreikius atitinkąs objektas. Vadinasi, objektas, sukeliančias skausmą ar baimę (signalai, kad objektas poreikių neatitinka), negali būti laikomas veiklos motyvu. Tai teisinga. Skausmą ar baimę sukeliančių objektų vengiama. Vengimas kai kuriais atvejais, tiesa, gali būti veiksmas ar net veiksmų eilė (pavyzdžiui, rankos atitraukimas nuo karšto daikto, bėgimas iš mūšio lauko). Tačiau visais atvejais vengimas yra atvirksčias siekimas, kuris vyksta pagal tą patį motyvavimo dėsnį (poreikį, atsispindintį pageidavimu), tik konfliktiškomis sąlygomis. Todėl *motyvuojančiais galima laikyti vien teigiamos kokybės pergyvenimus, vien pageidavimus*. Taigi mes sutinkame su A. Leontjevu, kad motyvą galima apibūdinti tik poreikius atitinkančių objektų terminais, tačiau pabrėžiame, jog objektus ar jų savybes reikia taip aprašyti, kad būtų aišku, kokį asmenybės pageidaujamą rezultatą, arba tikslą, jie sudaro.

Negalima konkrečiau aprašyti motyvų turinio, nepamėginus visų pirma įsivaizduoti, kokia struktūra subjekto sąmonėje atsispindi būsimos veiklos rezultatas, turintis pageidavimo ypatybę. Šį fenomeną galima laikyti apibendrinta emocija patirtimi, kuri pasireiškia kaip prognostinis, nukreip-

³ А. Н. Леонтьев, Потребности, мотивы, сознание. Мотивы и сознание в поведении человека. XVIII международный конгресс психологии, симп. 13, Москва, 1966, стр. 5.

tas į ateitį, pergyvenimas. Emocine patirtimi tiksliau laikyti ne vadinamąjį grynąjį specifinį pojūčių ir jausmų toną, o emocinius įspūdžius, kuriuos sudaro specifinio tono momentas, įprasminamas vadinamojo „intelektinio termino“, t. y. daikto savybės, daikto. Žmogus, patirdamas normalius jausmus, pergyvena ne abstraktų džiaugsmą, baimę ar pyktį, o emocinius įspūdžius, kurie yra specifinės reakcijos į suvokiamas ar įsivaizduojamas daiktų savybes išdava. Todėl, norint suprasti, kaip sąmonėje atsispindi pageidaujamas veiklos rezultatas, reikėtų turėti galvoje, kad dažnai tai yra apibendrintas emocinis įspūdis, kurį tik loginės analizės keliu galima išskaidyti į komponentus. Toks emocinio įspūdžio apibūdinimas negali būti taikomas pirmiesiems pageidavimo atvejams. Tuomet pergyvenimas būna grynai besąlyginio pobūdžio, ir, galima sakyti, jį sudaro „grynas“ emocinis tonas. Pavyzdžiui, naujagimio alkio pojūčiai yra besąlyginiai ir turi vien savo specifinį toną. Vėliau šie pojūčiai jau gali pasireikšti kaip *tam tikro maisto* alkis, ir juos jau galima laikyti apibendrintais emociniais įspūdžiais. Nuoseklu manyti, kad pergyvenimai, signalizuojantys subjektui apie sudėtingus (dvasinius) poreikius, juo labiau yra laikytini apibendrintais emocinės patirties įspūdžiais. Apibendrintas emocinės patirties įspūdis būtų, vaizdžiau sakant, lyg išorinio stimulo ar vidinio refleksų ciklo pažadintas „atsiminimas“, kuris tinkamu metu signalizuoja subjektui apie tam tikrų sąlygų stoką. Kryptimi į ateitį pasireiškia šio „atsiminimo“ signalinė reikšmė, kurią vadiname pageidavimu.

Atsižvelgdami į išvardytus ypatumus, manome, kad motyvui, kaip pageidaujamam rezultatui, būdingi tokie funkciniai požymiai: 1) pageidavimo intensyvumas, 2) pageidavimo turinys, 3) pageidavimo gilumas.

Pageidavimo intensyvumas (stiprumas) gali būti suprantamas kaip motyvuojančio jaudinimo jėgos dydis, taip pat kaip emocinės įtampos dydis. Šis požymis yra vienas iš poreikio absoliutinio dydžio rodiklių. Kai kurių materialinių žmogaus poreikių (pavyzdžiui, alkis, spontaniškas raumenų aktyvumas) dydis gali būti apibūdinamas vien šiuo požymiu.

Pageidavimo turinį sudaro emocinis pageidavimo tonas ir „intelektinis terminas“, t. y. psichinis pageidaujamo objekto ar jo savybės atspindys. Šį turinį galima išreikšti, kaip teigia A. Leontjevas, tik objektų terminais, t. y. vartojant daikto arba veiksmo sąvokas. Daiktų arba veiksmų paskirties žinojimas stebėtoju leidžia apytikriai spręsti, kokį poreikį jie gali patenkinti. Tačiau kai kuriais atvejais pilną pageidavimo turinio vaizdą galima susidaryti tik atskleidus daikto ar veiksmų santykį su veikėjo asmenybe, konkrečiau, su veikėjo savimone (asmenybės „aš“). Šis santykis išreiškia tą asmenybės pageidavimų pusę, kurią galima apibūdinti kaip asmenybės prestižą. Ir kaip tik į šį klausimą mažiausiai atsižvelgė tarybinė asmenybės psichologija.

Kalbant apie pageidavimo turinį, pažymėtina, kad kai kurių elementaresnių pageidavimų (poreikių) bendrą pobūdį galima nusakyti, vartojant vien emocinio pageidavimo tono terminą, kaip antai: alkis, troškulys, skausmo vengimas, lytinis potraukis ir kt.

Pageidavimo gilumas, reikėtų manyti, priklauso nuo pageidavimo emocinį toną įprasminančio „intelektinio termino“, arba, kitais žodžiais, nuo motyvuojančios emocinės patirties apibendrinimo lygio. Kuo apibendrinimo lygis aukštesnis, tuo pageidavimas gilesnis, ir atvirkesnis. Šiam požymiui reikėtų priskirti ir individo sugebėjimą numatyti pageidavimo realizavimo pasekmes. Todėl apskritai jį galima laikyti motyvo sąmoningumu, veikiančio motyvo derme su asmenybės „aš“. Pageidavimo gilumas, kaip ir intensyvumas, gali būti skiriamuoju materialinių ir dvasinių poreikių požymiu. Be abejo, materialiniai poreikiai pasižymi didesniu intensyvumu ir mažesniu gilumu, negu dvasiniai poreikiai.

Turint vien elgesio stebėjimo, biografinius ar kalbos duomenis, apie pageidavimo gilumą galima spręsti iš pageidaujamo rezultato turinio, nustatius to pageidaujamo rezultato vietą visuomenės priimtų vertybių (idealių) hierarchijoje. Kuo aukštesnei visuomenės priimtų vertybių pakopai gali būti priskirtas pageidaujamas rezultatas, tuo gilesniu turi būti laikomas motyvuojantis pergyvenimas. Tiesa, šitoks sugretinimas dar neparodo, kokią vietą tam tikras pageidaujamas rezultatas užima asmenybės motyvų hierarchijoje. Pavyzdžiui, pagal visuomenės vertybių hierarchiją madingas apsiaustas užims žemesnę pakopą, o Bethoveno ar Čaikovskio simfonija — aukštesnę. Konkrečios asmenybės motyvų hierarchijoje gali būti atvirkščias vaizdas. Vis dėlto tokiu atveju klaidinga būtų manyti, kad atvirkščiai proporcingas yra ir motyvuojančio pergyvenimo gilumas. Atvirkščiai proporcingas šiuo atveju veikiau bus tik pergyvenimo intensyvumas. Todėl, apibūdinant asmenybės motyvų hierarchiją, reikėtų, be kita ko, vadovautis tais duomenimis, iš kurių galima spręsti apie motyvo gilumą. Kuo motyvas gilesnis, tuo aukštesnę pakopą jis užima asmenybės motyvų hierarchijoje, ir atvirkščiai.

Negalima apibūdinti asmenybės motyvų hierarchijos (kuri, mūsų manymu, tolygi motyvų sistemai, reiškiančiai asmenybės kryptį), neišaiškinus motyvų ir asmenybės santykio, kuris, kitaip formuluojant, reikštų motyvų ir sąmonės santykį. Šį klausimą nagrinėja A. Leontjevas. Jis sako, kad poreikius atitinkančio objekto atspindys (motyvas) subjektui turi prasmę, o visos kitos žinios, jų tarpe ir savo atliekamų veiksmų žinojimas, turi tik reikšmę. Prasmė negali būti išvesta iš reikšmių. Ji išplaukia iš santykio tarp veiksmo motyvo ir artimiausio to veiksmo rezultato, t. y. jo tikslo. Taigi šios dvi sąvokos — prasmė ir reikšmė — parodo motyvų ir intelekto santykį vieningoje sąmonės struktūroje, kurią tik analizės keliu galima išskaidyti į komponentus⁴.

Sitaip samprotaudamas, A. Leontjevas išvengia asmenybės psichologijai nepatogaus tradicinio vienpusiškumo, kai tarp mąstymo, žinių ir poreikių bei jausmų nerandama jokio struktūrinio ryšio. Iš tiesų, jeigu individo sąmonės sfera laikytume visų galimų psichinės veiklos kryptių (dėmesio būsenų) visumą, tai tam tikras pageidavimas, kiek jis individo yra įsisąmonintas, būtų viena iš psichinės veiklos kryptių. Tačiau šią kryptį laikykime ypatinga. Tai prasmių „noriu“, „reikia“ įsisąmoninimas. Toliau eina veiksmai, kurių tikslas — patenkinti norą, atlikti reikalą. Kad tai galėtų įvykti, individas turi žinoti, ką daryti, arba, vadovaudamasis tuo, ką žino, ką moka, išspręsti problemą, ką daryti. Taip iš įsisąmonintos prasmės išsirutulioja išorinius veiksmus reguliuojančios psichinės veiklos ciklas, kuris, formaliai žiūrint, turėtų užsibaigti pageidaujamo rezultato realizavimu. Tačiau ne visada kilęs noras yra tenkinamas ar reikalas atliekamas. Kartais veiklos ciklas pradedamas, bet nebaigiamas. Visais šiais atvejais individui tenka išspręsti daugiau ar mažiau sudėtingą problemą: ką daryti, kaip elgtis. Problemos sprendimą, mūsų manymu, sąlygoja tokios motyvų pusės: a) dinamogeninis motyvavimas ir tiesiogiai su juo susijęs motyvo intensyvumas, b) motyvo gilumas. Kai motyvas pasižymi intensyvumu, bet nepasižymi gilumu, problemos sprendimas paprastai turėtų būti „žemo sąmoningumo lygio“. Sprendimo iš viso nebūna tada, kai motyvas, nepasižymėdamas gilumu, pasižymi staigiai kintančiu intensyvumu (noras buvo, kažkas sukliudė, noras praėjo).

Sprendimo sąlygą galima apibūdinti kaip: a) dviejų išankstinių motyvų dilemą (arba — arba), b) motyvo ir artimiausio pasiektą rezultato prieštaravimą (netikėta kliūtis veiklos kelyje), c) motyvo ir artimiausio

⁴ А. Н. Леонтьев, Потребности, мотивы, сознание..., стр. 9.

tikslo prieštaravimą (reikalas atlikti nemėgstamą, priverstinį darbą). Visais atvejais žinios, įgūdžiai, kiek leidžia individo sugebėjimai, panaudojami problemos sprendimo operacijoms. Tačiau, kokį sprendimą priims individas, subjektyviai lemia ne jie, o motyvo ir kontramotyvo santykis (prasmė, pagal A. Leontjevą).

Kontramotyvu apskritai reikėtų laikyti visa tai, ko asmenybė pageidauja, išskyrus veikiantį motyvą. Motyvo realizavimo kelią galima įsivaizduoti kaip bausmių ir paskatinimų grandinę. Bausmes sudaro padėtos pastangos (nuovargis, skausmas), taip pat kiti neigiami pergyvenimai (pavyzdžiui, baimė, gėda), o paskatinimus — empirinis malonumas ir dvasinis pasitenkinimas, kuriuos sukelia individo poreikius atitinkantys veiklos rezultatai. Bausmes ir paskatinimus imant kaip du dydžius, reikėtų formaliai spręsti, kad motyvo realizavimo ciklas gali būti užbaigtas tik tais atvejais, kai bausmės neviršija paskatinimų. Apibrėžkime visas bausmes — tiek tas, kurias individas numato iš anksto, tiek patirtąsias motyvo realizavimo kelyje — kaip signalą saugoti visa tai, ko asmenybė pageidauja, išskyrus veikiantį motyvą. Tokiu būdu pagal bausmes visi kiti pageidavimai iškyla kaip kontramotyvas veikiančiam motyvui. Dabar galime motyvo ir kontramotyvo santykį įsivaizduoti kaip dviejų dydžių proporciją. Kuo motyvas didesnis (intensyvesnis, gilesnis), o tuo pačiu kontramotyvas mažesnis, tuo daugiau bausmių gali pakelti asmenybė, kol jos pasieks kritinį dydį, verčiantį pakeisti sprendimą, ir atvirkščiai. Šitokia schema turėtų padėti paaiškinti paskiro motyvo santykį su asmenybe, kuriai atstovauja jos motyvų hierarchija.

Motyvų hierarchijoje lengva įsivaizduoti tam tikrą ašį, kuri, kaip jau minėta, yra asmenybės „aš“. Kiekvienas įsisaugojęs pageidavimas yra susijęs su tuo „aš“. Ir, mums atrodo, kad kuo pageidavimas gilesnis, tuo daugiau jis išreiškia asmenybės „aš“. Tačiau motyvų hierarchijos ašį reikia įjungti į motyvų nomenklatūrą, ir tai būtų vadinamasis prestižo motyvas („savigarba“, „žmogiškoji vertė“). Prestižo motyvas, kaip pageidaujamas rezultatas, susiformuoja iš labiausiai apibendrintos individo santykių su kitais žmonėmis patirties, įsivainus visuomenėje priimtas moralės normas ir idealus. Tačiau klaidinga būtų šį savo asmenybės „žmogiškosios vertės“ supratimą laikyti visai racionaliū. Jame yra didesnis ar mažesnis individo savisaugos instinkto elementas, kurio socialinė forma — ieškoti kitų žmonių pritarimo savo veiksams ir poelgiams. Ir tik šito, savo ištakomis instinktyvaus, ieškojimo dėka, pakilusi virš jo, asmenybė, formuodamasi pasaulėžiūrą, pagaliau įsisaugojusi, kad savo veiksmus ir poelgius, apskritai, savo egzistavimą, reikia kuo nors įprasinti bei pateisinti kitų žmonių, visuomenės, dievybės (religinė pasaulėžiūra) atžvilgiu. Toks įsisaugojimas pagal gabumus inspiruoja veiklą, kurioje asmenybė išreiškia savąjį „aš“, realizuoja savo žmogiškąją vertę tam tikro gyvenimo idealo ar tikslo pavidalu. Pastarojo turinys taip pat priklauso nuo pasaulėžiūros. Dėl to, mūsų manymu, asmenybės prestižą reikia laikyti motyvų hierarchijos ašimi, su kuria susiję visi kiti asmenybės pageidavimai. Be to, šiuo turinį kartais gali sudaryti asmenybės gyvenimo idealas ar tikslas, ir šiuo požiūriu jis yra hierarchiškai didžiausias asmenybės pageidavimas.

Apskritai paėmus, reikėtų teigti, kad asmenybės motyvų hierarchijos objektyvus kriterijus yra visuomenėje priimtų vertybių (idealų) hierarchija. Subjektyvus hierarchijos požymis yra motyvo gilumo (sąmoningumo) laipsnis.

* * *

Ar tinka motyvą, kaip pageidaujamą rezultatą, vadinti poreikiu, interesu, idealu, jausmu? Išvardytosios savybės pagal tradiciją yra laikomos

asmenybės aktyvumo šaltiniais⁵. Bendriausiais bruožais panagrinėsime kiekvieną iš tų sąvokų atskirai.

Poreikiai. Tai plati sąvoka, vartojama biologijoje, sociologijoje, psichologijoje. Nenurodant fiziologinių poreikio požymių, šią sąvoką galima apibrėžti kaip tam tikrų gyvenimo sąlygų stoką, kurią patiria individas ir kuri tam tikra forma atsispindi jo psichikoje.

Aišku, kad, taip suprantant poreikį, ši sąvoka apima dinamogeninio ir direktyvinio motyvavimo komponentų sąvokas. Kai poreikis atsispindi psichiškai, jis iš esmės atsispindi kaip direktyvinis motyvavimo komponentas arba tiesiog kaip veiklos motyvas. Šitai susiaurinę poreikio sąvokos apimtį, gauname sąvoką, kuri literatūroje dažnai vadinama dviem terminais: „poreikiu“ ir „motyvu“. Patogiau būtų „poreikiu“ vadinti fiziologinius motyvavimo ypatumus, o „motyvu“ ar, konkrečiau, „pageidavimu“ — visa tai, kas sudaro poreikio, kaip psichinio atspindžio, turinį. Taip reikėtų daryti bent tais atvejais, kai kalbama apie asmenybės krypties savybes.

Interesai. Kai kurie autoriai (B. Teplovas, S. Rubinšteinas, V. Miasyščevas) interesu vadina pažintinio (intelektinio) pobūdžio santykį su tikrove. Negalima pasakyti, kad toks apibūdinimas aiškiai rodytų, kokia psichinė savybė ir kokia jos struktūra (turinys) turima galvoje. A. Kovaliovas, kritikuodamas šiuos autorius, pateikia griežtesnį intereso apibrėžimą. Interesas — tai specifinis asmenybės santykis su objektu dėl jo emocinio patrauklumo ir reikšmės gyvenimui⁶.

Ar toks santykis yra veiklos motyvas? Mes teigiame, kad veiklos motyvas yra pageidaujamas veiklos rezultatas, kuris iškyla smegenyse užkodotos patirties suaktyvinimo dėka kaip miglota dingstis ar aiškesnis pageidaujamo rezultato vaizdinys. Tarkime, kad ši dingstis ar vaizdinys ir yra tas psichinis ekvivalentas (jo nedetalizuojant intelektualiais ir emociniais komponentais), kurį A. Kovaliovas vadina specifiniu asmenybės santykiu su objektu. Tuomet interesą reikėtų laikyti sąvoka, analogiška veiklos motyvo, kaip pageidaujamo rezultato, sąvokai. Veiklos motyvas — tai interesas. Bet mes jau esame padarę išvadą, kad veiklos motyvas — tai psichiškai atsispindįs poreikis. Kuo gi skiriasi veiklos motyvas, kaip poreikis, nuo motyvo, kaip intereso? Atsakymą į šį klausimą stengiasi duoti A. Kovaliovas. Jis rašo: interesai kyla iš poreikių, bet neapsiriboja pastaraisiais; poreikis išreiškia būtinumą, o interesas — asmeninį prielankumą tam tikrai veiklai; įsišaknijęs interesas gali virsti poreikiu⁷. Toliau A. Kovaliovas pateikia interesų klasifikaciją, kuri nesiskiria nuo poreikių klasifikacijos (materialiniai, dvasiniai, visuomeniniai interesai).

Mūsų manymu, A. Kovaliovas, griežčiau apibrėžęs intereso sąvoką, neišvengia jos sutapatinimo su poreikiu. Pasakymas, jog poreikis — tai būtinumas, o interesas — tai prielankumas, šių sąvokų skirtumo nenušviečia. Jeigu tarsime, kad interesas — tik prielankumas, reiškiamas tam tikram tikslui ar veiklai, kai tuo tarpu poreikis — būtinumas siekti tikslo, tai, visų pirma, turime pripažinti, kad „prielankumas“ ir „būtinumas“ gali būti viena kitą šalinančios sąvokos, o, antra, prielankumas galėtų reikšti ir būtinumo pradžią. Taigi interesas — tai pradedas formuotis naujas poreikis. A. Kovaliovas šito neteigia. Taip ir lieka neaišku, kuo interesas, kaip veiklos motyvas, pagal A. Kovaliovo duotą apibrėžimą, skiriasi nuo poreikio. Dar daugiau šias sąvokas supainioja teigimas, kad interesai kyla iš poreikių arba kad įsišaknijęs interesas virsta poreikiu.

Mes manome, kad A. Kovaliovas, laikydamas poreikį neapibrėžtu bū-

⁵ А. Г. Ковалев, Психология личности, Москва, 1965, стр. 68.

⁶ Теп пат, р. 101.

⁷ Психология, Москва, 1966, стр. 350.

tinumu, nejučiomis ir nepagrįstai jį sutapatina su išorinėmis tokios veiklos sąlygomis, kai žmogus ką nors daro prieš savo norą, t. y. priverstas. Yra žinoma, kad prievartai žmogus paklūsta, instinktyviai ar sąmoningai norėdamas išsaugoti tas gyvenimo sąlygas, kurios leidžia patenkinti intensyviausius — ir dažnai hierarchiškai mažesnius — jo poreikius, kitų, dažnai hierarchiškai aukštesnių, bet ne tokių intensyvių poreikių sąskaita. Pavyzdžiui, belaisvis skaldo akmenis, kad išvengtų kūno bausmių arba išliktų gyvas. Taigi paklusti prievartai žmogų verčia iš esmės tie patys poreikiai, kurie motyvuoja ir nepriverstinį elgesį. Tačiau prievarta šių poreikių žadinamą veiklą nukreipia į tokį artimesnį tikslą, kuris priverčiamo žmogaus asmenybei nėra vidujai būtinas, o yra, jo požiūriu, išorinė kliūtis, atsitiktinai įsiterpusi į jo veiklą. Šios kliūties žmogus negali išvengti todėl, kad jis paprastai neranda kito kelio intensyviausiems savo poreikiams patenkinti.

Turėdami visa tai galvoje, matome, kad būtinumas siekti tam tikro tikslo yra dvejopas. Vienoks būtinumas yra tada, kai žmogus siekia tokio artimesnio tikslo, kurio jis pageidauja. Šį būtinumą drauge su A. Kovaliovu galime laikyti prielankumu artimiausiam veiklos tikslui (rezultatui). Kitoks būtinumas yra tada, kai žmogus siekia nepageidaujamo artimesnio tikslo.

Pirmąjį būtinumą reikėtų vadinti vidiniu, arba natūraliu, o antrąjį — išoriniu, arba sudarytu, ir formaliai, bet griežtai skirti abu atvejus. Tai mums padėtų geriau analizuoti ir suprasti konkrečių žmogaus poelgių motyvus.

A. Kovaliovas ir kiti to požiūrio besilaikantys autoriai, neapibrėždami vidinio ir išorinio būtinumo, o skirdami juos tik intuityviai, nejučiom, sutapatina poreikį su išoriniu būtinumu ir pagal šį požymį atskiria jį nuo intereso. Tai neteisinga. Ir poreikis, ir interesas yra vidinis būtinumas žmogui siekti tam tikro tikslo, nes tiek tai, ką A. Kovaliovas vadina poreikiu, tiek ir tai, ką jis vadina interesu, yra tas pat žadinantis žmogų veikti pageidavimas (noras, troškimas). Jo skiriamuosius požymius sudaro ne išoriniai veiklos ypatumai, o vidinės motyvavimo savybės — motyvavimo intensyvumas, turinys, gilumas. Manome, kad šitoks požiūris į žmogaus aktyvumo šaltinį ir vieningesnis, ir patogesnis. Todėl reikėtų jo ir laikytis.

Kyla klausimas, kokia prasme vartoti terminą „interesas“? Šį terminą, atsižvelgiant į didelį jo įsigalėjimą, patogiausia būtų vartoti teigiamam, t. y. pageidavimu išreikštam, požiūriui į siekiamą artimesnį tikslą nusakyti. Šitai būtų prasminga todėl, kad prievartos atveju žmogus siekia artimesnio tikslo, į kurį žiūri neigiamai (t. y. jo nepageidauja). Maždaug tokia prasme apibrėžia interesą A. Kovaliovas, o paskui, laikydamas jį motyvavimo fenomenu, skirtingu nuo poreikio, neišvengia sąvokų painiavos.

Idealai. Šis žodis visuomeninių mokslų literatūroje vartojamas dviem bendriausiomis reikšmėmis, kaip: 1) gyvenimo tikslas, 2) pavyzdys. Tokioms reikšmėms jis vartojamas ir pedagoginėje literatūroje. Žmogui būtina turėti idealą, jį žmogus įsisąmonina ir pergyvena, rašo A. Kovaliovas⁸ ir kiti autoriai. A. Kovaliovas idealą laiko vaizdu (vaizdiniu), kuriame visuomet yra kiek fantazijos, t. y. perpavidalintos tikrovės. Jis pažymi du požiūrio į idealą tipus: 1) sužavėto stebėjimo, 2) aistringą veiksmo. Vadinasi, abiem atvejais idealas susijęs su elgesiu. Tačiau nei A. Kovaliovas, nei kiti autoriai, laikydami idealą asmenybės aktyvumo šaltiniu, neparodo šios sąvokos ryšio su kitomis panašios reikšmės sąvokomis (pvz., poreikiais). Kuo asmenybės idealas ar idealai skiriasi nuo jos poreikių?

⁸ А. Г. Ковалев, Психология личности, стр. 139.

1. Idealas — aukščiausias asmenybės siekimas, gyvenimo tikslas. Tokiu atveju idealas turėtų būti laikomas hierarchiškai didžiausiu asmenybės poreikiu (pageidavimu). Pavyzdžiui, žmogus nori pašvesti savo gyvenimą kovai dėl geresnės visuomeninės santvarkos ar išspręsti kokią mokslo problemą, ar nuveikti kitą darbą, kuris jam atrodo gyvenime svarbiausias. Tokio siekimo galutinį tikslą žmogus įsivaizduoja kaip pageidaujamą rezultatą, svarbesnį už visus kitus pageidavimus. Tai tikslas — idealas. Asmenybė gali turėti vieną ar kelis svarbiausius savo gyvenimo tikslus. Tokie tikslai, būdami, kaip motyvai, didžiai gilūs, daugiausia yra susiję su asmenybės „aš“, su prestižu. Harmoningoje asmenybėje šie tikslai yra tartum pajungę sau visus kitus pageidavimus, kurių realizavimas sudaro etapus, siekiant svarbiausio tikslo. Jeigu asmenybės motyvų hierarchiją pavaizduotume laiptinės piramidės pavidalu, tai tikslas — idealas užimtų aukščiausių piramidės pakopą. Reikėtų manyti, kad tais atvejais, kai asmenybė įsisąmoninusi, jog hierarchiškai mažesnis pageidavimas yra nuoseklus kelio į tikslą — idealą etapas, minėtasis motyvo ir kontramotyvo santykis neįgauna antagonistinio pobūdžio. Iš čia — asmenybės galėjimas tokiu atveju pakelti maksimumą bausmių.

2. Idealas — pavyzdys. Šiuo atveju idealas reiškia aukščiausią tam tikro veiklos rezultato, produkto, taip pat ir asmenybės vertę, kokybę. Tą vertę turintis objektas, o dažnai ir vertės abstrakcija, tampa kitų objektų vertinimo norma. Vertintojas normą gali taikyti sau (t. y. pavyzdį sieti su savo pageidavimais) arba gali ir netaikyti. Kai idealą — normą (pavyzdį) vertintojas taiko ir sau, idealas išreiškia vertintojo asmenybės pageidaujamo rezultato turinį. Šiuo, kaip ir pirmuoju, atveju idealas — norma, kaip žmogaus asmenybės vertė, bus hierarchiškai didžiausias asmenybės pageidavimas arba didžiausias gyvenimo tikslas. Idealas, kaip tam tikro vartojimo produkto norma, šiuo atveju gali būti kiekvieno materialinio ar dvasinio pageidavimo (poreikio) turinys.

Kai vertintojas idealo — normos sau netaiko, normos sąvoka vertintojo asmenybei turėtų ne prasmę (pagal A. Leontjevą), o tik reikšmę, t. y. idealas tada nėra motyvas, tai tik žinojimas. Pavyzdžiui, žmogus gali žinoti visuomenėje priimtų vertybių hierarchiją, gali mokėti, ja vadovaudamasis, vertinti veiklos rezultatus, tačiau ne visas šias vertybes jis gali priimti kaip savo asmenybės idealus. Kodėl? Tai sudėtinga problema, kurią kol kas nelengva išspręsti.

Iš viso to, kas pasakyta apie idealus, darome išvadą, kad, apibūdinant asmenybės kryptį, idealu reikėtų vadinti hierarchiškai didžiausius asmenybės pageidavimus.

Jausmai. Jau pradėdant nuo Džemso ir Langės, remiantis eksperimentiniais duomenimis, į jausmus žiūrima kaip į organizmo fiziologinių būsenų pergyvenimą (atspindį). Sudėtingoje ir įvairiapusėje gyvybinėje organizmo veikloje galima išskirti tris svarbiausias būsenas, arba stovius: 1) poreikio būseną, 2) pereinamąją būseną, 3) pusiausvyros būseną. Poreikio būseną yra tas gyvenimo laikotarpis, kai subjektas junta ar jaučia tam tikrų sąlygų stoką. Pereinamoji būseną yra laikotarpis apimantis poreikio tenkinimo bei poreikio prostracijos procesą. Pusiausvyros būseną yra laikotarpis nuo patenkinto ar nuslopinto poreikio išnykimo momento iki naujo poreikio atsigaminimo pradžios. Visas tris būsenas galima laikyti poreikio fazėmis.

Įvairūs jausmai yra šių fazių kaitos atspindys. Specifinis (emocinis) jausmų tonas (malonumas, nemalonumas, įtampa, atspalaidavimas, džiaugsmas, nerimas, baimė, gėda, pyktis, liūdesys ir kt.) priklauso nuo poreikio specifikos, nuo subjekto turimos patirties (žinių) apie poreikio

patenkinimo sąlygas, pagaliau nuo minėtųjų organizmo būsenų natūralios kaitos.

Taigi jausmai yra patirties reguliuojamų poreikio fazių atspindys arba, kaip teigia P. Simonovas, psichofiziologinė energija, kompensuojanti informacijos stoką ar refleksiškai įtvirtinanti jos perteklių⁹. Kaip jau minėta, psichologiniame jausmų reiškinyje būtina išskirti du komponentus: emocinį toną ir jį įprasminantį „intelektinį terminą“ (objektą, savybę). „Intelektinis terminas“ gali būti nevienodo apibendrinimo lygio, o jausmai tuo pačiu — nevienodo gilumo. Visų didžiausią apibendrinimo lygį „intelektinis terminas“ pasiekia toje moralinių-estetinių jausmų rūšyje, kurią kai kurie autoriai (S. Rubiņšteinas) vadina pasaulėžvalginiais jausmais. Galima teigti, kad, kintant „intelektinio termino“ apibendrinimo lygiui, keičiasi ir emocinis jausmų tonas: lygiui didėjant, jausmai „gilėja“, žmogus dvasios žvilgsniu aprėpia platesnį gyvenimo akiratį.

Šiuolaikinių motyvavimo teorijų požiūriu, malonūs jausmai yra laikomi energijos produkuotoju, o nemalonūs — ypatingu energijos mobilizuotoju¹⁰. Nemalonūs jausmai (pyktis, baimė) padeda staigiai įveikti kliūtis, tačiau jie negali sudaryti potencialaus energijos krūvio būsimam veiklos ciklui, nors ir gali refleksiškai įsitvirtinti, kaip nevalinga reakcija. Potencialų energijos krūvių būsimam veiklos ciklui sudaro tik malonūs jausmai. Todėl tik šiuos jausmus, kaip ir malonius pojūčius, reikia laikyti emocinių įspūdžių „medžiaga“, iš kurios formuojasi individo pageidavimai (poreikiai). Analizuojant asmenybės vystymosi kelią, į abi minėtasias jausmų rūšis, žinoma, reikia žiūrėti kaip į dialektinę priešybių vienybę. Tos priešybės neegzistuoja viena be kitos. Nemalonūs jausmai išryškina malonius, o pastarieji formuoja asmenybės poreikius. Poreikiai ima pamažu blėsti, žmogus „pris isotina“, jeigu jis nesutinka naujų kliūčių ir vėl nepergyvena nemalonių jausmų.

Kaip reikėtų suformuluoti tai, kas motyvams ir jausmams yra bendra ir kuo jie skiriasi? Tiek motyvų, tiek jausmų reiškinyje mes išskiriame specifinį emocinį toną ir šį toną įprasminantį „intelektinį terminą“. Vadinasi, motyvai ir jausmai yra panašios struktūros. Tačiau jausmų tono skalė yra realesnė ir platesnė už motyvų, kaip pageidavimų, tono skalę. Visais veiklos atvejais, kai žmogus elgiasi pagal savo interesus, pageidavimo tonas yra malonus. Motyvo realizavimą lydintys malonūs jausmai savo tonu iš esmės giminingi motyvo tonui, tik jie labiau „realūs“ subjektui, kaip realesnė atrodo išvystyta mintis, palyginus su jos užuomazga. Kritiškais atvejais motyvo tonas netenka malonios savybės: pernelyg didelė įtampa, skausmas nustelbia būsimo pasitenkinimo lūkestį, nors ir įtampa, ir skausmas signalizuoja apie itin aštrią pasitenkinimo stoką. Asmenybės dvasinės refleksijos ir resignacijos atvejai, kai žmogus jaučia liūdesį, nesugrąžinamos ar nepasiekiamos laimės ilgesį, jausmų skalę perkelia už asmenybės praktinės veiklos motyvų ribos, į estetinio stebėjimo sritį. Taip pat už motyvų ribos išeina nemalonūs steniniai ir asteniniai jausmai. Taigi jausmų skalė pasidaro platesnė už motyvų skalę. Tačiau, nežiūrint į visa tai, jausmai yra, kaip jau minėta, poreikio fazių išsivystymo rezultatas, taip pat medžiaga, produkuojanti naujus poreikio ciklus ir naujus poreikius. Todėl, mūsų manymu, visiškai netikslu jausmus laikyti atskiru asmenybės aktyvumo šaltiniu ir šią sąvoką dėti į bendrą loginę eilę su poreikiais. Tuo labiau netikslu mėginti pagal jausmus aprašyti asmenybės kryptį. Šiuo tikslu užtenka nusakyti asmenybės poreikius (pageidavimus).

⁹ П. В. Симонов, Что такое эмоция? Москва, 1966, стр. 36.

¹⁰ K. Madsen, Theories of motivation, p. 279.

* * *

Pedagoginėje literatūroje pagal tradiciją jausmai, ypač moraliniai, yra laikomi asmenybės veiklos motyvais. Motyvais laikomi pareigos, patriotizmo, kolektyvizmo, sąžinės, gėdos, pagaliau pykčio, baimės ir kiti jausmai. Taip apibūdinti elgesį atrodo paprasta ir patogu. Tačiau visos minėtosios sąvokos neturi loginio ryšio. Neaišku, kas šiuos pergyvenimus sujungia į vieningą asmenybės sąmonės struktūrą. Todėl ir asmenybės elgesio krypties aprašymas, vartojant nemaža tokių sąvokų, kaip ir aukščiau nagrinėtųjų, pasidaro nesistemiškas, epizodiškas. Reikia turėti poziciją, kuri įgalintų paskirus epizodus sujungti į sistemą. Manome, kad tokia pozicija galėtų būti klausimas: *ko žmogus pageidauja?* Atskleisti asmenybės motyvų, jos krypties būvį — reiškia atsakyti į šį klausimą.

* * *

Aukščiau labai bendrais bruožais išdėstėme keletą teiginių, kurie galėtų būti tam tikros užuominos teorinėms prielaidoms asmenybės sąmoningos veiklos motyvams analizuoti ir aprašyti. Štai šie teiginiai.

1. Veiklos motyvais reikia laikyti tik tuos dalykus (veiklos rezultatus, tikslus), kurių žmogus pageidauja. Nepageidaujami dalykai veiklos motyvais būti negali.

2. Motyvui, kaip pageidaujama rezultatui (tikslui), būdingi tokie funkciniai ypatumai: a) pageidavimo intensyvumas, b) pageidavimo turinys, c) pageidavimo gilumas (sąmoningumas). Sąvokos, kuriomis galime šiuos ypatumus išreikšti, sudaro motyvo aprašymo priemones.

3. Motyvo ir asmenybės santykį apibūdinome kaip santykį tarp motyvo ir kontramotyvo, kuriuo laikome visus kitus asmenybės pageidavimus, išskyrus veikiantį motyvą. Kuo gilesnis veikiantis motyvas, tuo daugiau jis atstovauja asmenybei. Asmenybės motyvų hierarchijos principu laikome motyvo gilumą, o jo kriterijumi — visuomenės idealų (vertybių) hierarchiją.

4. Sąvokos „poreikiai“, „interesai“, „idealai“, „jausmai“, būdingos asmenybės aktyvumo šaltiniams ir lygiagrečiai vartojamos asmenybės kryptčiai aprašyti, turėtų būti laikomos viena kita šalinančiomis dėl jų, kaip asmenybės kryptties savybių, turinio. Todėl netikslu visas šias sąvokas laikyti lygiavertėmis asmenybės kryptties aprašymo priemonėmis. Manome, kad asmenybės kryptčiai aprašyti pakanka vien poreikio sąvokos.

5. Poreikį psichologiniu požiūriu suprantame kaip pageidavimą tam tikro veiklos rezultato (tikslu). Šį psichinį reiškinį galima vadinti veiklos motyvu arba tiesiog pageidavimu. Intereso sąvoka reikėtų išreikšti teigiamą žmogaus požiūrį į artimesnį veiklos tikslą. Hierarchiškai didžiausias pageidavimas yra idealas. Idealą — motyvą būtina skirti nuo idealo — pavyzdžio ar vertinimo normos.

Norint asmenybės kryptties aprašymui suteikti sistemos pobūdį, mūsų manymu, reikia visą sąmoningą asmenybės veiklą teoriškai aprašyti kaip tam tikrų pageidaujamų rezultatų (tikslų) siekimą. Tuo tikslu ją reikia suskirstyti į kelis bendrus atvejus, išskiriant juos pagal asmenybės požiūrį į siekiamą tikslą, jos emocinę būseną. Tokie veiklos atvejai gali būti orientyras įvairiems elgesio faktams klasifikuoti ir jų motyvų analizei atlikti. Šių klausimų kruopštus teorinis nagrinėjimas sudaro atskirą temą.

ŠPI

Psichologijos-defektologijos katedra

Įteikta

1968 m. balandžio mėn.

LITERATURA

- Atkinson J. W., A conception of achievement motivation and anxiety (chapt. „Personality Dynamics“), „Annual Review of Psychology“, vol. 13, California, 1960.
Ковалев А. Г., Психология личности, Москва, 1965.

Леонтьев А. Н., Потребности, мотивы, сознание. Мотивы и сознание в поведении человека, XVIII международный конгресс психологии, симп. 13, Москва, 1966.
Madsen K., Theories of motivation, A comparative study of modern theories of motivation, Copenhagen, 1959.
Психология, Москва, 1966.
Симонов П. В., Что такое эмоция? Москва, 1966.

МОТИВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ЖЕЛАЕМЫЙ РЕЗУЛЬТАТ

А. ВАСИЛЯУСКАС

Резюме

В статье выдвигается проблема систематического описания мотивов сознательной деятельности человека. Систематическим целесообразно считать такое описание мотивов деятельности, которое можно обосновать одним понятием, отражающим суть мотива по его отношению к сознанию субъекта. Мотивом деятельности надо считать такой объект (точнее — предполагаемый результат деятельности), к которому субъект испытывает желание. То, к чему субъект не испытывает желания, мотивом его деятельности быть не может. Так, мотивом нельзя считать тот предполагаемый результат, который человека устрашает, вызывает стыд, разочарование или досаду.

Такая точка зрения открывает возможность описать все разнообразные случаи сознательной деятельности человека как достижение желаемых им результатов. Ставя перед собой задачу в каждом случае сознательного поведения человека искать и находить смысл (по А. Н. Леонтьеву) желаемого им результата, мы получаем исходную точку для определения соотношения мотива и личности как индивидуальной системы мотивов. Соотношение мотива и личности мы определяем как сопоставление мотива действующего и контрамотива, под которым подразумеваем все остальные желания субъекта. Но действующий мотив через свою глубину (сознательность) как бы претендует представлять всю личность, как систему мотивов. Поэтому, чем глубже мотив, тем больше он сливается с контрамотивом и тем больше представляет всю личность. Отсюда глубина мотива является принципом определения места мотива в иерархии мотивов личности.

В иерархии мотивов личности необходимо обозначить некоторую ось системы. Таковую ось представляет самосознание личности, понимая его в категории смысла (по А. Н. Леонтьеву). Самосознание личности как смысл для субъекта мы считаем целесообразным отождествлять с престижем личности в наиболее широком понимании этого слова.

Имея в виду эти определения, можно делать следующий шаг: свети всю деятельность человека к нескольким так называемым формальным или общим случаям, которые мы можем обозначить по эмоциональному состоянию человека, и характеризовать как соотношение мотива и контрамотива. К примеру, такими общими случаями деятельности человека мы считаем случаи интереса, выполнения долга, повиновения насилию, а также случаи, когда человек стремится компенсировать причиненный его престижу ущерб (случай мести) или оправдать, искупить свою вину (случай совести).

Такие общие случаи деятельности по их разработанным общим характеристикам могут служить ориентиром для классификации и анализа фактов поведения наблюдаемой или испытываемой личности.

MOTIVES AS DESIRABLE RESULT

A. VASILIAUSKAS

S u m m a r y

The problem of systematic description of the motives of personality's conscious activity is investigated. "Systematic" we call such a description of the motives that is based on particular concept of psychological phenomena of the motives, without using various correlative concepts. Psychological phenomena of the motive of personality's conscious activity consist of the desirable result (outcome) of the activity. From this point of view the supposed result foreseen by the subject as undesirable cannot be estimated as motive of his conscious activity. The supposed results which evoke fear, shame, disappointment and other negative experiences of the subject are not the motives. This concept enables us to describe various cases of human activity in term of aspiration for the desirable results. The whole human activity in this way can be classified in to some general or formal cases (case of interest, duty, compulsion, etc.) which are characterised by the emotional state of the subject and by the relation between the motive and counter-motive. Such characteristics could be used in analysis and classification of the behavioral data of the personality to reveal the motives of its activity.